

ERNST CASSIRER

FILOZOFIA FORM
SYMBOLICZNYCH

CZEŚĆ TRZECIA

FENOMENOLOGIA POZNANIA

Przekład, wstęp i opracowanie

PRZEMYSŁAW PARSZUTOWICZ I ANDRZEJ KARALUS

Kęty 2022
WYDAWNICTWO
MAREK DEREWIECKI

Tytuł oryginału:

Philosophie der symbolischen Formen. Dritter Teil: Phänomenologie der Erkenntnis
(1929)

© 2022 for the Polish translation by Przemysław Parszutowicz and Andrzej Karalus

© 2022 for the Polish edition by Wydawnictwo Marek Derewiecki

Wydanie pierwsze

Recenzenci: prof. dr hab. Danilo Facca, dr hab. Andrzej Lisak

Przeład, wstęp i opracowanie: Przemysław Parszutowicz i Andrzej Karalus

Redakcja naukowa: Przemysław Parszutowicz

Korekta: Joanna Giel

Projekt okładki i skład tekstu: Łukasz Derewiecki

Publikacja przygotowana w ramach projektu badawczego

nr UMO-2015/18/M/HS1/00380, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki
kierowanego przez Przemysława Parszutowicza

Publikacja przygotowana przy wsparciu Fundacji Lanckorońskich

ISBN 978-83-66941-63-2

WYDAWNICTWO MAREK DEREWIECKI

ul. Szkotnia 29a, 32-650 Kęty

tel./fax (33) 8454149, 603931607

e-mail: wydawnictwo@derewiecki.pl

Księgarnia: www.derewiecki.pl

Dystrybucja: tel. 502637305

SPIS TREŚCI

Przemysław Parszutowicz, Andrzej Karalus – Fenomenologia poznania	5
---	---

FILOZOFIA FORM SYMBOLICZNYCH. CZĘŚĆ TRZECIA. FENOMENOLOGIA POZNANIA

Przedmowa	15
Wprowadzenie	20
1. [Materia i forma poznania]	20
2. [Poznanie symboliczne i jego znaczenie dla budowy świata przedmiotowego]	36
3. [„Bezpośredniość” doświadczenia wewnętrznego. Przedmiot psychologii] ...	42
4. [Poznanie intuitywne i symboliczne w metafizyce współczesnej]	56
Część pierwsza. Funkcja i świat ekspresji	63
Rozdział 1. Analiza subiektywna i obiektywna	65
Rozdział 2. Fenomen ekspresji jako podstawowy fenomen świadomości percepcyjnej	79
Rozdział 3. Funkcja ekspresji i problem dusza-ciało	116
Część druga. Problem reprezentacji i struktura świata naoczności	129
Rozdział 1. Pojęcie i problem reprezentacji	131
Rozdział 2. Rzecz i własność	143
Rozdział 3. Przestrzeń	170
Rozdział 4. Naoczność czasu	192

Rozdział 5. Symboliczna pregnancja	223
Rozdział 6. Patologia świadomości symbolicznej	238
1. Problem symbolu w historii badań nad afazją	238
2. Zmiana świata percepcji w obrazie klinicznym afazji	255
3. Patologia percepcji przedmiotów	269
4. Przestrzeń, czas i liczba	280
5. Patologiczne zaburzenia działania	300
 Część trzecia. Funkcja znaczenia i struktura świata poznania naukowego	 321
Rozdział 1. Teoria pojęcia	323
1. [Granice „naturalnego pojęcia świata”]	323
2. [Pojęcie i prawo – Miejsce pojęcia w logice matematycznej – Pojęcie klasy i pojęcie relacji – Pojęcie jako funkcja zdaniowa – Pojęcie i przedstawienie]	328
Rozdział 2. Pojęcie i przedmiot	358
Rozdział 3. Język i nauka. Znaki rzeczowe i porządkowe	373
Rozdział 4. Przedmiot matematyki	405
1. Formalistyczne i intuicjonistyczne ugruntowanie matematyki	405
2. Teoria mnogości i „kryzys podstaw” matematyki	415
3. Miejsce „znaku” w teorii matematyki	428
4. „Elementy idealne” i ich znaczenie dla struktury matematyki	439
Rozdział 5. Fundamenty nauk przyrodniczych	458
1. Rozmaitości empiryczne i konstruowane	458
2. Zasada i metoda budowania szeregu w fizyce	478
3. „Symbol” i „schemat” w systemie fizyki nowożytnej	504
 Indeks osób	 540

PRZEMYSŁAW PARSZUTOWICZ,
ANDRZEJ KARALUS

FENOMENOLOGIA POZNANIA

Ernst Cassirer jest autorem imponującej liczby rozpraw naukowych o wyjątkowo dużej rozpiętości tematycznej. W jego dorobku znajdziemy prace dotyczące poezji, filozofii antycznej, filozofii renesansu, teorii względności, teorii mitu, mechaniki kwantowej, filozofii polityki, antropologii filozoficznej, filozofii matematyki czy fenomenologii. Dużo prac poświęcił klasykom myśli europejskiej, takim jak Platon, Arystoteles, Kant, Goethe, Leibniz czy Mikołaj z Kuzy, dyskutował też z największymi filozofami swoich czasów: z Husserlem, Natorpem, Simmlem, Diltheyem, Bergsonem czy Heideggerem. Wszystkie te obszary i zagadnienia łączy jednak bardzo charakterystyczny sposób ujęcia i bardzo charakterystyczna metoda, którą posługiwał się Cassirer i którą w dużej mierze rozwinął – wywodząca się od Kanta metoda krytyczna. Nic wiążącą wszystkie jego prace i nadającą im szczególny rys widać zarówno w analizach historycznych, jak i analizach współczesnych mu teorii naukowych. Sama zaś metoda zostaje przedstawiona przede wszystkim w jego *opus magnum* – *Filozofii form symbolicznych*.

Klasyczna wersja tego dzieła, wydana za życia jego autora, obejmuje trzy tomy¹, a niniejsza publikacja to ostatni z nich. Tom pierwszy, poświęcony *Fenomenologii formy językowej*, ujrzał światło dzienne w 1923 roku (wydanie polskie w 2018 roku); tom drugi wydany został w 1925 roku i jest poświęcony

¹ Od roku 1995, w wyniku publikacji bogatej i często zaskakującej, gdy idzie o zawartość, spuścizny rękopiśmienniczej Cassirera, jego *opus magnum* funkcjonuje jako czterotomowe – tom czwarty, zatytułowany *Metafizyka form symbolicznych*, zawiera treści, które nie znalazły się w trzecim tomie bądź zostały przygotowane na potrzeby tomu czwartego, który za życia autora się nie ukazał. E. Cassirer, *Philosophie der symbolischen Formen*, t. 4: *Zur Metaphysik der symbolischen Formen*, [w:] tenże, *Nachgelassene Manuskripte und Texte*, t. 1, Hamburg 1995.

Mysleniu mitycznemu (wydanie polskie w 2020 roku); tom trzeci (tutaj po raz pierwszy w przekładzie polskim) zatytułowany *Fenomenologia poznania* – ukazał się w 1929 roku. Cała rozprawa zawiera rozwinięcie i rozszerzenie stworzonej przez Kanta metody transcendentalnej. Metoda ta, udoskonalona w szkole marburskiej, u Cassirera nabiera nowego wymiaru, pozwalającego na zastosowanie jej także poza dziedziną klasycznego, matematycznego przyrodoznawstwa galileuszowsko-newtonowskiego, do której odnosiła się Kantowska krytyka rozumu. Cassirer uogólnia niejako tę krytykę, rozszerzając obszar badań na kulturę jako taką, analizując wszystkie wytwory ducha ludzkiego: analizując budujące znaczenia i przedmioty doświadczenia formy symboliczne, takie jak – przede wszystkim – mit, język i nauka².

Zasada misternej konstrukcji systemu form symbolicznych przedstawiona jest we wprowadzeniu do pierwszego tomu omawianego dzieła, jednak najważniejsze jego elementy znajdziemy właśnie w tomie trzecim. To tutaj przedstawiony zostaje teoretyczny szkielet całej koncepcji, jej główne pojęcia, wyróżniane w niej funkcje świadomości, poziomy obiektywizacji czy fenomeny źródłowe – pierwszorzędnym zagadnieniem tego tomu jest bowiem ogólnie pojęta świadomość rozumiana jako specyficzna funkcja poznawczo-syntetyzująca, kształtująca różnorodność świata kultury. Zadaniem, jakie postawił tu przed sobą Cassirer, jest „dedukcja” podstawowych funkcji świadomości, które warunkują nie tylko wewnętrzną organizację i możliwość „rozumienia” poszczególnych sfer kultury, ale także „sensowność” i rodzaj „artykulacji” samej percepcji. W niniejszym tomie Cassirer schodzi na podstawowy, źródłowy poziom poznania, wykazując, że także warstwa postrzeżeń zmysłowych nie jest chaotyczną feerią wrażeń i doznań, lecz zawsze jest już w jakiś sposób ustrukturyzowana. Otrzymujemy tu – stosunkowo rzadko eksplorowany w polskich badaniach – oryginalny projekt fenomenologii: fenomenologii konkurencyjnej względem ujęć Husserla, Heideggera, Schelera czy Merleau-Ponty’ego.

Zostaje tu również przedstawiona zasada i struktura świata „czystego znaczenia” – trzeciej z Cassirerowskich funkcji symbolu, obok funkcji przedstawiania i funkcji ekspresji (wyrażania). To w zgodzie z nimi w pewnej

² Szczegółowe omówienie systemu form symbolicznych, postaci jej autora, jego dorobku i obecności w filozofii dwudziestowiecznej można znaleźć w obszernym wprowadzeniu do polskiego wydania pierwszego tomu *Filozofii form symbolicznych* autorstwa Ralfa Beckera (*Ernst Cassirer i ugruntowanie filozofii kultury jako filozofii form symbolicznych*). Zob. też np. P. Parszutowicz, *Fenomenologia form symbolicznych*, Warszawa 2013.

mierze uporządkowane jest całe dzieło: pierwszy tom poświęcony jest językowi i jego funkcji przedstawiającej, drugi – ekspresji właściwej myśleniu mitycznemu, trzeci zaś, zwłaszcza w ostatniej swej części, światu naukowych pojęć, światu czystych znaczeń. Dużą partię niniejszej książki stanowią zatem rozważania na temat charakterystycznej i – w pewnym, bardzo szczególnym sensie – „najwyższej” formy obiektywizacji, jaką reprezentują nauki ścisłe. Cassirer kontynuuje, aktualizuje i rozszerza tu analizy, będące przedmiotem jego pierwszej systematycznej pracy: *Substancja i funkcja* (1910)³, a szczególnie przedstawioną tam teorię pojęć.

Zawarte tu rozważania poparte są – jak zwykle u Cassirera – olbrzymim materiałem empirycznym, konfrontowane z wynikami badań zaczerpniętych z najróżniejszych dziedzin nauki, a także wiodącymi koncepcjami filozoficznymi jego czasów. Dyskutuje z – wspomnianymi już – głównymi koncepcjami fenomenologii, polemizuje z naturalistycznymi i pozytywistycznymi ujęciami percepcji oraz sięga do historycznych źródeł kluczowych dla niego pojęć. Omawia Platona, Parmenidesa, Arystotelesa czy Heraklita; nawiązuje do Kartezjusza i Leibniza; krytykuje Locke’a, Berkeleya i Hume’a; punktuje Milla, wytyka niekonsekwencję Bergsonowi; odwołuje się do Jamesa, Fregego czy Russella. Streszcza, omawia i odnosi do swej głównej myśli badania psychopatologiczne nad afazją, apraxją czy innymi przykładami agnozji, szczegółowo relacjonując konkretne przypadki upośledzenia funkcji poznawczych; analizuje pod kątem metodologicznym najbardziej spektakularne osiągnięcia nauki nowożytnej i współczesnej – chemii, fizyki, geometrii i matematyki – takie jak choćby teorię względności, zręby kształtującej się wówczas teorii kwantowej, teorię grup; analizuje dokonania Huygensa, Einsteina, Macha, Maxwella, Kleina, Plancka, Moseleya i wielu innych. Wszystko to sprawia, że mamy tu do czynienia z jednym z najbardziej imponujących i wszechstronnych oraz najlepiej uargumentowanych dzieł dwudziestowiecznej filozofii – dziełem systematyzującym z punktu widzenia konsekwentnego transcendentalizmu przeszłe, współczesne Cassirerowi oraz wszelkie możliwe dokonania ludzkiego ducha.

³ E. Cassirer, *Substancja i funkcja. Badania nad podstawowymi problemami krytyki poznania*, przeł. P. Parszutowicz, Kęty 2010 (E. Cassirer, *Substanzbegriff und Funktionsbegriff. Untersuchungen über die Grundfragen der Erkenntniskritik*, [w:] tenże, *Gesammelte Werke. Hamburger Ausgabe*, red. B. Recki, J.M. Krois, t. 1–26, Hamburg 1998–2009). Por. s. 15 niniejszego tomu.

* * *

Ta wszechstronność i wielowątkowość tomu wiązała się z licznymi kłopotami w pracy translatorskiej. Powodował je przede wszystkim fakt, że Cassirer porusza się na styku kilku tradycji fenomenologicznych i psychologicznych odnosząc je do swej własnej koncepcji. Język niemiecki łączy te tradycje naturalnie, jednak polskie tłumaczenie uzależnione jest od istniejących i zakorzenionych już w polskiej literaturze filozoficznej przekładów najważniejszych terminów. Tak popularni myśliciele, jak choćby Brentano i Husserl, z którymi Cassirer dyskutuje w tekście niniejszego tomu, doczekali się wielu opracowań i tłumaczeń na język polski, proponujących niekiedy bardzo rozbieżne rozwiązania terminologiczne. Wciąż trwają dyskusje polskich fenomenologów na temat możliwości ujednoczenia przekładu podstawowych pojęć tej dziedziny – pojęć obecnych przecież w tak różnych koncepcjach, jak koncepcje Kanta, Hegla, Heideggera, Husserla, Brentana czy gestaltystów.

Innym problemem był fakt, że wiele omawianych przez Cassirera pojęć z zakresu psychologii, medycyny, a także nauk ścisłych w ogóle (fizyki czy matematyki) albo ewoluowało, albo całkowicie zniknęło z areny współczesnej nauki – w końcu dzieło to ma już niemal sto lat. Niektóre pojęcia wcale nie zakorzeniły się albo nawet nie pojawiły w polskiej tradycji naukowej, niektóre zmieniły znaczenie, zaczęły obejmować szersze konteksty bądź znalazły inne zastosowanie. W każdym przypadku starano się jak najlepiej oddać niuanse pojęciowe, nie gwałcąc przy tym pracy tłumaczy przywoływanych przez Cassirera dzieł. Niekiedy trzeba było zachować w nawiasie oryginalne terminy, w niektórych przypadkach podejmować niestety radykalne decyzje modyfikujące dotychczasową tradycję przekładu, a w niektórych – tam gdzie nie udało się dotrzeć do polskich odpowiedników – samemu coś zaproponować. Często jednak – kładąc akcent raczej na ogólny sens niż filologiczne roztrząsania – pozwalano sobie na pewną dowolność, nawet w przypadku terminów „technicznych”, takich jak na przykład *Wahrnehmung*, *Anschauung* czy *Vorstellung*. Ten pierwszy – *Wahrnehmung* – funkcjonuje w przekładach polskich jako percepcja, postrzeżenie czy spostrzeżenie – trudno ustalić „wiodące” czy też pretendujące do „ustalonego” tłumaczenie. Nie zdecydowano się tu jednak na jego konsekwentny przekład – wszystkie wspomniane propozycje są tu stosowane zamiennie, a o ich użyciu niekiedy decydują czynniki kontekstowe (np. dla empirystów

brytyjskich – percepcja), ale częściej po prostu stylistyczne. Podobnie jest w przypadku bardzo istotnego dla tradycji kantowskiej, neokantowskiej i fenomenologicznej terminu *Anschauung*, który nie jest chyba możliwy do jednoznacznego, definitywnego przełożenia. Tutaj także, w zależności od kontekstu (raczej frazeologicznego niż merytorycznego) przekładano je różnie: już to – za Ingardenowskim przekładem *Krytyki czystego rozumu* Kanta – jako „naoczność” („naoczny”), już to – za Chmielowskim – jako „ogląd”. Często jednak zdecydowano się na źródłowo uzasadniony termin intuicja („intuitywny”). Przekładu nie ułatwiało przy tym potoczne znaczenie – „pogląd”, a w takim oczywiście słowo też się pojawiało. Analogicznie w przypadku terminu *Vorstellung* – zazwyczaj przekładany był tu jako „przedstawienie”, często jako „wyobrażenie”, czasami jako „idea”.

Warto wspomnieć o bardzo ważnym dla Cassirera słowie *Gestalt* (postać), które również pozostawiano w oryginale, by zaznaczyć jego użycie techniczne i odróżnić je od potocznego. Pojęcie postaci funkcjonuje w polskiej terminologii psychologicznej, dziś przede wszystkim w kontekście terapeutycznym. Ale w nim także, właśnie ze względu na swą specyfikę, bywa nietłumaczone – mamy zarówno psychologię postaci, jak i psychologię *Gestalt*.

W tomie znajdziemy też pojęcie stanowiące zwornik całej konstrukcji symbolizmu Cassirera: uważane za „kluczowe” i wywodzące się z psychologii *Gestalt*, pojęcie symbolicznej pregnancji (*symbolische Prägnanz*)⁴, któremu poświęcony jest osobny rozdział⁵. Samo pojęcie postanowiono pozostawić w spolszczonej postaci źródłowej, by poprzez arbitralny wybór terminu oznaczającego jedynie jeden z jego aspektów nie zgubić jego złożonego sensu. Niemieckie słowo *Prägnanz* posiada, podobnie jak jego łacińskie źródło, dwa różne znaczenia. W pierwszym oznacza „właściwy”,

⁴ Zob. np.: Ph. Dubach, „*Symbolische Prägnanz*” – *Schlüsselbegriff in Ernst Cassirers Philosophie der symbolischen Formen?*, [w:] *Kulturkritik nach Ernst Cassirer*, red. E. Rudolph, B.-O. Küppers, Hamburg 1995, s. 47–84, zob. też: E.W. Orth, *Operative Begriffe in Ernst Cassirers Philosophie der symbolischen Formen*, [w:] *Über Ernst Cassirers Philosophie der symbolischen Formen*, red. H.-J. Braun i in., Frankfurt am Main 1988, s. 45–74.

⁵ Nie jest to jednak jedyne miejsce, w którym możemy je znaleźć. Pojawia się również w opublikowanym dopiero w 2011 roku tekście *Prägnanz, symbolische Ideation*, [w:] *Ernst Cassirer's Nachlass, Hamburger Ausgabe*, t. 4, Hamburg 2011, s. 51–84. Tekst ten uzupełnia nieco, wyjaśnia i dookreśla to pojęcie umacniając jego pozycję w centrum systemu form symbolicznych.

„odpowiedni”, „wiązący”, „ważki”, „doniosły” oraz „pełny znaczenia”, w drugim oznacza „ciążarny”, „brzemienny” (*prae*-przed + *gnasci*-rodzić). Oba znaczenia obecne są w pojęciu wykorzystywanym zarówno przez gestaltystów, jak i przez Cassirera. Pierwsze z nich nakierowuje nas na niepowtarzalność postrzeżenia, jego swoistość i jego charakterystyczne piętno (zresztą w niemieckim pojęciu *Prägnanz* obecny jest także czasownik *prägen* – odciskać, bić monetę), drugie na „brzemienność” sensem – a zatem pewną potencję, jaką posiada postrzeżenie zmysłowe w swym rozwinięciu do najbardziej charakterystycznej i najbardziej właściwej formy. Decyzję ułatwiła – co prawda niezbyt powszechna – obecność w tradycji przekładu i podręcznikach psychologii bezpośredniej adaptacji terminu niemieckiego – *pregnancja*⁶. Ze względu na bliskość zarówno merytoryczną, jak i personalną Cassirera oraz gestaltystów (jego przewodnikiem po tej sferze był jego kuzyn, wielokrotnie przywoływany w niniejszym tomie Kurt Goldstein) postanowiono tę tradycję wykorzystać.

Trudne do oddania, a chętnie stosowane przez Cassirera gry słowne, związane głównie z akcentowaniem zmiany przedrostka (np. *verstehen* – *entstehen*, *absehen* – *hinsehen*, *Absicht* – *Hinsicht* – *Gesicht*) czy też zmiany formy czasownikowej na rzeczownikową (*absehen* – *Absicht*), zmuszały niekiedy do zachowania w nawiasie oryginalnych terminów, by pokazać utraconą w przekładzie polskim bliskość ich konstrukcji.

Generalnie starano się dbać o jak największą przystępność i płynność przekładu, często kosztem jego pedantycznej dokładności. Niuanse znaczeniowe, choćby powyższych pojęć, postanowiono pozostawić filologicznym rozważaniom specjalistów – tutaj chodziło o możliwie najlepsze przekazanie głównej idei przyświecającej Cassirerowi: uogólnienia Kantowskiej nauki o zasadach rozumu do całości kultury i pokazania podstawowych funkcji świadomości, które warunkują rozwój ludzkiego ducha i wszystkich sfer jego aktywności.

⁶ Zob. np.: T. Tomaszewski, *Główne idee współczesnej psychologii*, Warszawa 1998, s. 100; tenże, *Problemy i kierunki współczesnej psychologii*, Warszawa 1968, s. 76.

* * *

Wszystkie cytaty z dzieł, na które powołuje się Cassirer, podano w istniejących polskich przekładach, o ile udało się do takich dotrzeć. Pozostałe zostały przetłumaczone na potrzeby niniejszej książki. Wymieniane w książce tytuły pozostawiono w oryginalnej formie, chyba że istnieje polski przekład. Cytaty z *Krytyki czystego rozumu* Immanuela Kanta (KCR) przytaczane są w przekładzie Romana Ingardena. Podawana jest tylko paginacja wydania Akademii Pruskiej. W przypadku innych dzieł Kanta paginacja Akademii Pruskiej podawana jest dodatkowo w nawiasie. Płaton cytowany jest w przekładzie Władysława Witwickiego. Podawana jest tylko paginacja Stephanausa. W przypadku odniesień do innych dzieł Cassirera podawana jest także paginacja hamburskiego wydania dzieł wszystkich (E. Cassirer, *Gesammelte Werke. Hamburger Ausgabe*, red. B. Recki, J.M. Krois, t. 1–26, Hamburg 1998–2009) jako ECW.

Rozstrzelenie zastosowano zgodnie z oryginałem. Przypisy uzupełniono i opracowano. Kiedy autor nie podaje źródła cytatu, w miarę możliwości starano się dodać odpowiedni przypis. Wszystkie przypisy i uzupełnienia pochodzące od tłumaczy ujęte są w nawias kwadratowy.

* * *

Tom niniejszy stanowi zwieńczenie kilkuletnich prac nad przekładem Cassirerowskiej *Filozofii form symbolicznych*, a przynajmniej jej klasycznej wersji. Daleko ponad tysiąc stron rozprawy obejmuje tak wiele obszarów ludzkiego ducha i eksploruje tak różnorodne tradycje nauki, że trudno sobie wyobrazić, by równie wszechstronna wiedza mogła być dzisiaj udziałem jednego umysłu. Stąd w trakcie pracy korzystano z pomocy znakomitych fachowców. Byli to między innymi: Ralf Becker, Seweryn Blandzi, Piotr Dominiak, Piotr Grochowski, Andrzej Leder, Marcin Moskalewicz, Jan Parszutowicz, Jarosław Rolewski, Daniel Sobota, Wojciech Starzyński i Rafał Toczko. Bardzo dziękujemy.

Dziękujemy również redaktorom – Paniom Joannie Giel i Dominice Wolnej-Wolarek oraz Panu Łukaszowi Frontowi; wydawcy – Panu Markowi Derewieckiemu, a także recenzentom – Profesorom Danilo Facce i Andrzejowi Lisakowi.